

## ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

### ԿՈՒՍԱԿՐԹՆՈՒԹԻՒՆ

Եկեղեցական բարեկարգութեան վերաբերեալ հարցերուն շարքին՝ ամենէն ուշադրանքէն մին է անշուշտ «Հոգևորականութեան կուսակրօնութեան» հարցը, ինչպէս կը վերնազրէ զայն Զեկուցումը:

Հստ ումանց, եթէ կ'ուզէ՞ նոյն իսկ շատերու կարծիքով, ամենակարևորն է ան. զի քիչ չեն անոնք որ չեն կրնար ըմբռնել եկեղեցական բարեկարգութիւն՝ առանց եկեղեցականներու կուսակրօնութեան ինդիքին լուծում մը տալու. ու թերեւս սակաւաթիւ չեն նաեւ այնպիսիներ որ Բարեկարգութիւն ըսելով լոկ այդ հարցը կ'իմանան, իսկ անոր լուծման միակ կերպը կը նկատեն կուսակրօնութեան ջնջումը, անզգալաբար կամ ոչ՝ տարուած թերեւս այն մտածումէն թէ կաթոլիկ եկեղեցիին դէմ բարեկարգութեան փոթորիկը շղթայագերծող զործիչին սկզբունքներէն մին եւս եղաւ այդ, որուն ինքն իսկ տուաւ առաջին օրինակը:

Մենք լուրջ չենք գտներ այդպէս յախուռն զգացումով նայիլ ինդրոյն վրայ, և ուրախ ենք որ Զեկուցումին մէջ ևս այդ մասին շատ լաւ կշռուած դատում մը կը տրիք, որ, հեռու՝ ամբողջային տրամադրութիւններէ տարուելէ, հարցը իր էութեան և բնութեան մէջ նկատի կ'առնէ ճշգրիտ արդարամտութեամբ, հակիրճ տողերու մէջ յստակօրէն մատնանշելով անոր ելքը, որո՛ւն կրնայ և պարտի յանդիլ ան:

Ըսենք նախ թէ ինդրը՝ եկեղեցադիտական տեսակէտով՝ վարդապետական ըլլալէ աւելի եւ առաջ՝ կարգապահական է, հետեւաբար եւ բանաւոր է պատմական ճամբով մօտենալ անոր:

Ո՛չ այսօրուան հարց է ան և ոչ քանի մը դար առաջուան. կը կարծենք թէ մինչև քրիստոնէական կեանքի աղբիւր՝ Աւետարանը՝ պէտք է վերանալ, անոր առաջին շարժումը դիտելու համար իր սաղմին մէջ: Սերգարե, «Ո՛յ ամենեմեան բաւական են այլմ, այլ որոց տուեալն է... որ կ'առնուի է տանն խաչի» (Մտթ. ԺԹ. 11-12) վճիռին մէջ, որով մեր Տէրը եղբակցուց ամուսնական կեանքի բարդութեանց վերաբերմամբ փարիսեցիներէն իրեն ուղղուած հարցումի մը իր պատասխանը, ականարկութիւն մը կայ այդ ինդրոյն. առանց բնազդին բռնելը հոս յառաջ բերելու, բաւականանանք ըսելով թէ անոնց իմաստն էր այս. բարձրօրէն զազափարական նպատակի սիրոյն՝ սեռական կիրքը սանձադարելու բերումը անծանօթ զգացում մը չէ մարդկային սրտին. բայց ատոր համար անհրաժեշտ է հոգեկան յօժարութիւն և հզօր կամք. այսինքն մարդս իր ազատութիւնը կը պահէ ամուսնութեան հանդէպ ևս. թէև բնական և աստուածադիր վիճակ մըն է անիկա, բայց հոգեկան շարժառիթներէ յորդորուած՝ ներքի է անոր զանցառութիւնը, զոհողութեան դիտակցութեամբ: Անաւարկելիօրէն այս է աւետարանական ըմբռնումը կուսակրօնութեան նկատմամբ:

Նոյն այդ ըմբռնումն է սր, Թեքեա աւելի հանգամանօրէն, կը պարզուի առաքելական գրականութեան մէջ։ Մէկ կողմէ առ Տիմոթէոս և Տիտոս Թուղթերուն մէջ «Պատրիս եպիսկոպոսին լինել միոյ կնոջ այր»ը (այսինքն անգամ մը միայն ամուսնացած) կը հաստատէ այն իրողութիւնը թէ հոգևորականը (եպիսկոպոս կամ քահանայ) կրնար ընտանիք կազմել, և «Պատրիսական է ամուսնութիւնն եւ սուրբ՝ անկողինն»ը (Եբր. ԺԳ. 4), «Լաւ է ամուսնանալ քան զչեղութիւն»ը (Ս. Կորն. Է. 9), «Կանամբեացն պատուիրեմ՝ կնոջ յառնել մի՛ մեկնել եւ առն զկին իւր մի՛ թողուլ»ը (նոյն անդ 10, 11), և դեռ ուրիշ համարներ նոյն զուտին մէջ, կը ցուցնեն ամուսնական կեանքի ունեցած բարձր նշանակութիւնը քրիստոնէական զիտակցութեան մէջ. միւս կողմէ նախ ընդհանուրին և յետոյ այրիներուն և ամուսիններուն ըսուիլը թէ «Լաւ է եթէ կայսցին իբրեւ դիակ» (Ս. Կորնթ. Է. 8), և նոյն զուտին մէջ դարձեալ «Որ անկինն է հոգայ զՏեստն, եւ ո՞ր կանամբին է հոգայ զաշխարհիս թէ ո՛րպէս հաճոյ լիցի կնոջ իւրում» (անդ 32, 33) խօսքերը կը գոչեն առաքելին կողմէ չափով մը դէժ կուսութեան ընծայուած նախամեծարութիւնը, ու այս ամէնուն վրայ դարձեալ յայտարարելը թէ «Իւրաքանչիւր ո՞ր զիւր շնորհս կայցի, ոմն այսպէս եւ ոմն այնպէս» (Ս. Կորնթ. Է. 7), յանկարծակիի չի բերեր զմեզ բնաւ սքանչելի այն լայնամտութեան մասին՝ որով մեծ Առաքելը կը յայտնէր իր մտածումը ամուսնութեան հանդէպ մարդկային ազատութեան վրայ։

Եկեղեցականներուն համար ամուսնական կեանքին հանդէպ՝ ազատ, իսկ կուսակրօնութեան նկատմամբ փոքր ինչ նախընտրական այս մտայնութիւնը շարունակուեցաւ քրիստոնէական Թուականի առաջին դարերուն, եւս կեանքի վերաբերմամբ համակրութիւնը գոյապէս աւելի շնորհակալ ստանալ։ Այս համակրութիւնը նախ արտայայտուեցաւ կանամբի կեանքին դէմ սահմանադրուած սեղմումներով։ Առաքելին «միոյ կնոջ այր»ի սկզբունքը փորձուեցաւ ընդհանրացնել, թէ և ոչ յաշտութեամբ, աշխարհականներուն մէջ ևս։ Անկէց է անշուշտ Բ. և Գ. ամուսնութեանց հանդէպ խորշանքը, որուն հետքերը կը պահուին դեռ Կանոնագրքին և Մշտողին մէջ։ «Միոյ կնոջ այր»ի այդ սկզբունքը յետոյ ուղուեցաւ այնպէս իմանալ որ երէցը կամ եպիսկոպոսը եթէ քրիստոնէայ լինենէն կամ մկրտուելէն առաջ ամուսնացած և այրիացած էին, երէց կամ եպիսկոպոս ձեռնադրուելէն վերջ պիտի չկարենային ամուսնանալ, Խըստութիւնը այդ տեղ կանգ չառաւ ստական. ձգտում յայտնուեցաւ պահանջելու, և պահանջուեցաւ նոյն իսկ որ ամուսնացեալ եպիսկոպոսը լքէ իր կինը կամ առ նուազն անկատ ապրի անկէ։ Բայց հնար չէր մարդկային բնութեան այնքան ընդակից վիճակ մը անձնական տեսութիւններով և երկրորդական ժողովներուն մէջ որոճացուած որոշումներով չնշել քանդել։ Տերտուղիանոսի խօսքերէն կը հասկցուի թէ իր դարուն բազմաթիւ եպիսկոպոսներ կային, որոնք աւելի քան «միոյ կնոջ այր» եղած էին, այսինքն յալորդական բազմակնութեամբ ապրած էին, ու նազիանգացին կ'ըսէ թէ իր ծնած ատենը եպիսկոպոս էր իր հայրը։

Ինչ որ ալ լինի, սակայն, այս վիճակներ առ տակաւ աւելի գետնի կը շահէր, ուրիշ դաժնալ. կուսակրօնութիւնը տակաւ առ տակաւ աւելի գետնի կը շահէր, առանց պարտաւորիչ ըլլալու՝ բայց միշտ աւելի յարգի նկատուելով։ Պատճառներ

կան մտածելու թէ ատոր շարժառիթներն էին ամուսնացեալ կղերին, իր ընտանեկան հոգեբուն մէջ արդարապէս մտասոյզ, իր պաշտօնական պարտականութեանց նուազ ուշադիր լինել կարենալը, երբեմն նոյն իսկ այդ ճամբուն վրայ՝ իրօնական ընչից մատակարարութեան մէջ տեսնուած զեղծումները և ընդհանուր առմամբ նեպոտականութիւնը, մինչ կուսակրօնութեան ոլորտին մէջ աչքի կը զարնէին նաւիրեալ, անձնուրաց և իրենց սրբութեամբ ու մտաւորականութեամբ ականաւոր դէմքեր:

Այսպէս կամ այնպէս, Գ-Գ դարերու ընթացքին, կողմնացոյցին սլաքը սկսած էր ուղղուել դէպի կուսակրօնութիւն, եկեղեցւոյ Հայրերէն նշանաւորագոյնները, յիշելով հոս անոնցմէ մէկ քանին միայն, Որոզինէս, Եւսեբիոս, Հերոնիմոս, Կիւրեղ Երուսաղէմացի, Ոսկեբերան, Հիպպոլիտ, նոյն իսկ Եպիփան, Եփրեմ զայն կը պանծացնեն, թէ և միշտ Պօղոսեան իմացումին գիծով: Նիկիոյ Տիեզերական ժողովին մէջ սեղանի վրայ կը հանուի հարցը. ընդհանուր քրիստոնէականութիւն մը կը յայտնուի Ենպաստ կուսակրօնութեան մեծամասնութիւնը գրեթէ պատրաստուած էր ընդունել որ ամուսնացեալ հոգեւորականները հրաժարին իրենց կիներէն, երբ իր սրբակեաց վարքովը ծանօթ եղբայրացի առաքատական ծերունի կրօնաւոր մը ուժգին ձայն կը բարձրացնէ, ներկայացընելով այդպիսի որոշումի մը դժբախտ հետեանքները, ու կը փրկէ կացութիւնը: Գանգրայի ժողովը, անկէ վերջ, կը թոյլատրէ սարկաւազներու և քահանաներու միայն ամուսնացեալ կենցաղը, առաջինները արտօնելով նոյն իսկ ձեռնադրութենէն ետքը ամուսնանալ. իսկ, 400ին, Սահմանադրութիւնք Առաքելոցը առաքելներուն բերանը պատուէրներ կը դնէ հրամայող՝ որ սարկաւազները, քահանաները և եպիսկոպոսները, եթէ դեռ ամուսնացած չեն կամ իրենց կիները մեռած են՝ չամուսնանան, իսկ եթէ ամուսնացած են և իրենց կիները ողջ են՝ ուրիշներու հետ չկենակցին, ինչ որ կը նշանակէ թէ անոնց չ'արգիւտի որ ամուսնական կենցաղը: Բայց, եթէ պէտք է հաւատ ընծայել Սոկրատի տեղեկութեանց, Թեաղիոյ, Մակեդոնիոյ, և Ելլադայի մէջ օրէնքի կարգ տնցած էր վերջերը որ ամուսնացեալ եկեղեցականները բաժնուին իրենց կիներէն:

Շարունակ ելեւէջող այս վիճակով է որ յարածփեցան միտքերը առաջին շորս դարերու ընթացքին, Արևելքի և Արևմուտքի մէջ հաւասարապէս, առանց կանոնապէս և վերջնականօրէն ստանալու կանամբի եկեղեցականութեան սկզբունքները, բայց առանց նաեւ կարենալու պաշտօնականացնել կուսակրօնութեան ի նպաստ առ հասարակ թաժուած զգացումները եւ բոլորովին պարտադիր ընել զայն հոգեւորականներուն:

Այս կացութեան մէջ փոփոխութիւն մը զգացուեցաւ Գ. դարէն սկսեալ, և եկեղեցական կուսակրօնութեան հարցը, թէ՛ Արևելեաններու և թէ՛ Արևմտեաններու մէջ, որոշ ձևի մը յանդիւր ճամբան մտաւ:

Առաջինները, որոնք կը թուէին շատ ազդուած ըլլալ Որոզինէսի մէկ խօսքէն որ կ'ըսէր թէ «Հոգեւորականները եկեղեցւոյ մէջ ալ կրնան զաւակներ ունենալ, բայց ըստ մտաց անոր՝ որ կը գրէր, Որդեակի իմ, զորս դարձեալ վերստին երկնեմ, միմչիւ նկարեցի ի ձեզ Քրիստոս» (Գաղ. Գ. 19), իրենց ուղղութեան նշանաբան ըրին «Առաքելական Սահմանադրութիւնք»ի, վերև

յիշուած յօդուածը, անոր մէջ եպիսկոպոսաց մասին եղած տրամադրութիւնը միայն իւրացնելով: Այս միտումին ոյժ տուաւ նաեւ Սոկրատէ եւ Սինիսիոսէ յիշուած այն աւանդութիւնը թէ Արեւելի մէջ վաղուց քահանաները, եպիսկոպոսանալէն վերջ, ժուժկալ կենցաղի նուիրուած են:

✕ Բազում կողմերէ ծայր տուած սովորութիւնը ընդհանուր կանոնի յանգեցաւ ի վերջոյ, նախ քաղաքային եւ յետոյ եկեղեցական օրէնսդրութեամբ: 2. դարուն (534), Յուստինիանոսեան օրինադիրը արգելեց կանամբ քահանաներուն աստիճանի բարձրացումը, «Չաւակ ունեցողը չի կրնար եպիսկոպոսանալ», այն պատճառաբանութեամբ թէ եպիսկոպոսը, իբրեւ հոգևոր հայր հաւատացեալներու, պէտք է գերծ լինի մարմնաւոր որդւոց հոգեւէն: Հետեաբար, եպիսկոպոսը՝ կամ կոյս պէտք է լինի սկիզբէն, և կամ, եթէ առաջուց արդէն ամուսնացած էր, պիտի չկարենայ մարմնապէս յարաբերուիլ իր կնոյ հետ. իսկ խոնարհագոյն աստիճանի վրայ եղած ամուսնացեալ կղերականները իրաւունք ունին շարունակելու իրենց ամուսնական կեանքը, միայն թէ ձեռնադրուելէ առաջ պէտք է ամուսնացած լինին. հակառակ պարագային, կարգադուրկ կ'ըլլան, իրենց ամուսնութիւնը չեղեալ կը նկատուի, և անկէ ծնած զաւակները ապօրէն կը համարուին:

Այս օրէնքը, մեծ մասամբ արդէն ժողովրդային-կրօնական հանրային զգացումէն ներշնչուած, է. դարուն վերջերը, 692-ին, եկեղեցական նուիրադրծում ասացաւ Կ. Պոլսոյ Տրուլլեան ժողովին մէջ. եպիսկոպոսը պարտի վարել բացարձակապէս զգաստ կեանք մը, եթէ արդէն ամուսնացած է, կինը պիտի վանք մը քաշուի, իր ամուսինէն ընդունելով իր ապրուստը. քահանաները, սարկաւազները և կիսասարկաւազները պիտի չկարենան ձեռնադրուելէն վերջ աւուսնանալ, բայց եթէ կարգ առնելէն առաջ կարգուած են, արտօնուած են ապրիլ ամուսնական կեանքներին, ըստ բանի Առաքեալին, որ կը պատուիրէ «կնոջ յառնէ մի՛ մեկնել . . . եւ առն զկին իւր մի՛ թողու»:

Այս եղաւ եկեղեցականաց կենցաղի հարցին առած վերջին ձեւը Յոյն և Արեւելեան միւս եկեղեցիներուն մէջ է. դարէն սկսեալ, եւ կը շարունակուի ցարդ: Ասոր հետեանքը եղաւ բարձրագոյն աստիճաններուն՝ մի միայն կուսակրօն կղերին առջև բաց պահուիլը. ու յաջորդ դարերը լոկ կողմնակի փոփոխութիւն մը կրցին աւելցնել այդ սովորութեան վրայ, ժողովրդական հանրային պաշտօնները յատկացնելով ամուսնացեալ կղերին, առանց սակայն որ ատիկա պատճառ լինէր անոնց եպիսկոպոսացման: Այդ փոփոխութիւնն ալ սակայն երկարատեւ չեղաւ. ու հովուական ասպարէզն ալ անցաւ կուսակրօն հոգևորականութեան: Այս վերջինին վրայ՝ իր մտաւորապէս աւելի պատրաստուած և ընտանեկան հոգեւէն և այլ կապերէ գերծ վիճակին համար՝ հանրային կարծիքը տեսաւ առաւելութիւններ, որոնք զինքը աւելի յարմար կ'ընծայէին այդ ասպարէզին:

\* \* \*

ինչ որ ըսուեցաւ Ընդհ. Արեւելեան եկեղեցիներուն մասին, պէտք է նոյնութեամբ հասկնալ նաեւ մեր եկեղեցիին համար: Նոյն ոգին և ըմբռնումը

341  
1

միևնույն կերպն է արդարև որ վարած է մեր նախնիքները Եկեղեցւոյ կեանքին տեսակէտով այնքան կարևոր այդ հարցին՝ եկեղեցականներու կենցաղի խնդրոյն մէջ։ Այդ մասին թէև որոշ առեւաններ կը պակսին բուն մեր եկեղեցական-ազգային իրաւունքի իրր աղբիւր ծանօթ ժողովներու տնօրինութեանց և կանոններուն մէջ, բայց մէկ կողմէ Հայ Կանոնադիրքին մէջ ներմուծուած ըլլալը օտար և համաքրիստոնէական այն կանոններուն որոնց մէջ շօշափուած է այդ հարցը, միւս կողմէ յուստինիանոսեան օրինադրքին ազդեցութիւնը մեր իրաւական դրուածքեան վրայ, ինչպէս նաև կարգ մը պատմական հանգամանքներ յայտնապէս կը հաստատեն թէ Արեւելեան Եկեղեցիներու սկզբունքներն են որ ուղղութիւն տուած են մեզի այդ գետինին վրայ։ Այսինքն հայ կղերը իր ազատութիւնը պահած է ի սկզբան ամուսնութեան հանդէպ, առանց ենթարկուելու այս կամ այն կերպով պատճառուած սեղմումներու. բայց նոյն ատեն բաւական պայծառ կ'երեւի նաեւ կուսութեան և զգաստ կեանքի ձգտումը կամ պարտադրութիւնը այդ հնազոյն ժամանակներէն նոյն իսկ։ Լուսաւորչի և իր տոհմին պատկանող բոլոր կաթողիկոսներէն շատերուն կանամբի լինելը մինչև Ե. դար, բացորոշ կերպով կը ցուցնէ առաջին պարագան. բայց նոյն ատեն ի՞նչ յաջորդը նշանակուած ատեն, փոխանակ Վրթանէսի, որ իր երիցազոյն որդին էր և ամուսնացեալ, իր և ամենուն նայուածքը իր կրտսեր և կուսակրօն զաւկին, Արիստակէսի, ուղղուիլը պէտք չէ՞ միթէ նկատել ապացոյց երկրորդ պարագային։ Յետոյ Լուսաւորչի հոգևորական ասպարէզ մտնելէն վերջ իր կնոյ վանք մը մեկուսացած լինելու աւանդութիւնը, զոր կ'արձանագրէ պատմութիւնը, և ապա, Յուսիկի՝ կերպով մը հարկադրաբար ամուսնանալէն յետոյ՝ կարծես ստրկացած՝ մինչև վերջ այդ կենցաղին հանդէպ զգացած անսիրելութիւնը նշաններ պէտք չէ՞ նկատել բարձր գաստ հոգևորականներուն կողմէ զգաստ և ժուժկալ կենցաղի հակումի։

Աւելցնենք տակաւին թէ յաջորդ դարերուն իբր զաւակներու հայր ծանօթ եպիսկոպոսներու, զոր օրինակ Մեծն Ներսէսի Տեղապահ Խաչ եպիսկոպոսի և Խոսրով Անձեւացիի պարագաները կրնան բացատրուիլ այրիացեալ քահանայութենէ եպիսկոպոսացման հոսկիցութեամբ, ինչ որ արդարև կ'իմացուի Ս. Գրիգոր Նարեկացւոյ իր մօրը վաղամեռիկ եղած լինելու մասին իր Աղօթադրքին մէջ ըրած մէկ ակնարկութենէն։ Գալով սուելի վերջին դարերու մէջ, ըստ սա կամ նա յիշատակարանին, ամուսնաւոր եպիսկոպոսներու յիշատակումին, ատոնք պէտք է մեկնել իբրև օրինական անկարգութեան և բարուց անկաժութեան երևոյթներ, որոնք Լատին եկեղեցւոյ մէջ ևս պատահած են միևնույն պատճառներով՝ կուսակրօնութեան օրէնքը հոն խստիւ հրամանակարգուելէն ետքն անգամ։

Ըստ մեզ, պարզ է, և անառարկելի նոյն ատեն, թէ Հայ Եկեղեցին այս հարցին մէջ սկիզբէն մինչև ցվերջ ընթացած է Արեւելեան իր միւս քոյր Եկեղեցիներուն որդեգրած ուղղութեան վրայէն, համաձայն զգալով զայն կեանքի և կրօնքի նկատմամբ դարերու փորձառութեամբն իր մէջ կազմուած համոզումին, ինչպէս նաև այն պահանջին, զոր միջավայրի և այլ ընկերային առնչութեանց պայմաններ շինել են իր մէջն ու շուրջը։

Բայց ինչորոշ մասին մեր տեսութիւնը յայտնելէ առաջ օգտակար կը նկատենք դեռ անգրադառնալ և քանի մը տողերով ցոյց տալ նաև այն ընթացքը, զոր կուսակրօնութեան հարցը Արևմտաօսթիկ կառարեց Ե. դարէն ետքը, մինչև որ վերջ ի վերջոյ յանգեցաւ այն դրութեան, ուր կը տեսնուի այսօր թիւով և կազմով մեծ այն Եկեղեցին, որ Հռովմէականը կամ Կաթոլիկն է:

Մեծ պառակտումէն առաջ, որ Փոտի օրով, 858ին, իրարմէ դաւանաբանօրէն հեռացուց Յոյն ու Լատին Եկեղեցիները, այս հարցն էր որ անոնց միջև զոյացուց բաժանումի առաջին ճեղքուածը. ու սխալ պիտի չըլլայ, կը կարծեմ, ըսել թէ կրօնքի պաշտօնէութեան կենցաղակերպին նկատմամբ անոնց մէջ կազմուած մտածումի կամ մտայնութեան այս տարբերութիւնը պզտիկ պատճառ մը չեղաւ ժամանակին հետ աւելի խորունկցնելու համար այն խորոցը, զոր այլ և այլ, և հաւանաբար երբեմն անարժէք, շարժառիթներ պեղեցին անոնց միջև: Անձնականութեան կիրքը, անհատին ու մանաւանդ համայնքի մը մէջ երբ կը սկսի զոյանալ, կարելի չէ ըսել թէ ինչ թանձր փոշի կը փոթորկէ իր շուրջը՝ անհասկնալի դարձնելու համար երբեմն ամենէն բացորոշ ճշմարտութիւնները ու յաճախ անտեսանելի ընելու համար ամենէն յստակ և շիտակ զիծերը:

Նախապէս առաջին չորս դարերու և յետոյ յաջորդ երեք դարերու ընթացքին, մինչև ի մուսու եօթներորդին, մերթ ամուսնաւոր և մերթ կուսակրօն կերպերուն մէջ տարամիտուելէ վերջ, երբ Արեւելեան քրիստոնէութիւնը կանգ կ'առնէր վերջապէս միջին ձևի մը առջև՝ իր հասկացած թէ ողջմտութեան և թէ ողջախոնութեան տալ խորհելով իւրաքանչիւրին իր իրաւունքի բաժինը, անգլին Արևմտեանը երկու կերպերէն միայն մէկին, կուսակրօնութեան, նկատմամբ հետզհետէ աւելի կը զօրացնէր իր յարումը, հակառակ որ ի սկզբան այնքան ջերմ չէր եղած իր եռանդը անոր հանդէպ:

Առաջին անգամ պաշտօնապէս արտայայտուեցաւ ան ի նպաստ կուսակրօնութեան՝ 300ին, Էվիրայի ժողովին մէջ, որոշելով որ ամէն ամուսնացեալ կլին (եպիսկոպոս, քահանայ, կն.) ընդ միշտ բաժնուի իր ընտանեկան կեանքէն: Սիրիկիոյ պապը 336ին զուամբուած ժողովի մը մէջ հանդիսաւորեց այդ մտայնութիւնը, նոյն ոգով ընդլայնելով Հին և Նոր Կտակարաններու բոլոր այն տողերը որոնց մէջ կը կարծէր անոր միտող իմաստ մը տեսնել:

Քանի մը տարի վերջ Իննովկինտիոս Ա. նորոգեց այդ կանոնը, բայց սիրտերը բոլորովին պատրաստուած չէին հանդուրժելու համար հրամայուած խստութեանց: Ափրիկէ, Սպանիա և Կոլուս համակերպեցան, բայց վերին Իտալիոյ և Կոլուայի մէկ մասին եպիսկոպոսները, 401ին, Թուրինօ զուամբուած ժողովի մը մէջ, նուազ խիստ արտայայտուեցան կուսակրօնութեան մասին, ընտանեկան կեանքի արգելքը բարձրատիճան կլերին համար միայն զոննելով բանաւոր. նոյն միտքով արտայայտուեցաւ նաև Թուրինի ժողովը: Ամբրոսիոս և Օգոստինոս իրենց մեծ հեղինակութեամբ ոյժ կուսալին Պապական Իշխանութեան, որուն հակառակողները հետզհետէ կը խարանուէին պայանդաւորութեան վճիռով: Մինչև Ե. դար, կիսասարկաւազները կուսակրօնութեան օրէնքին ենթարկուած չէին. նոյն իսկ Սիրիկիոս Թոյլատու էր եղած անոնց հանդէպ: Լեոն

Ա. նկատելով որ անոնք ալ, սարկաւազներուն պէս, Սեղանին ծառայութեան կը մասնակցին, հրամայեց որ անոնք ալ լքեն ընտանեկան կեանքը, իսկ եպիսկոպոսներուն և քահանաներուն վերաբերմամբ վերահաստատեց Սիրիկիոսի և Ինսովկինտիոսի անօրինութիւնները: Եկեղեցւոյ իշխանութեան հեղինակութիւնը պաշտպանելու նախանձախնդրութեամբ հանդերձ, Կոլուայի եպիսկոպոսները իմաստութիւն նկատեցին մեղմացուցիչ միջոցներ առաջարկել տրուած կանոններուն դէմ մեղանշոյններուն համար սահմանուած պատշիժներուն առթիւ. զոր օրինակ, փոխանակ կարգընկէցութեան՝ առկախում, անկեղծօրէն զվարճանքներ վերստին ընդունիլ ի քահանայութիւն և օրէնքը ընդունողներուն հանդէպ աւելի բարեացակամ վերաբերմունք: Այս մտօք Տուրսի, Որանժի և Ալլէսի ժողովներէն իրեն մատուցուած աղերսներուն ընդառաջելով՝ Լեան Ա. Թաւաթրից նոյն իսկ որ քահանայապետական կամքին համակերպող ամուսնացեալ հոգևորականներ կարենան բնակակցիլ իրենց կիներուն հետ, զանոնք ընդունելով սակայն իբրև ֆուր, իր բառերով՝ «մարմնական յարաբերութիւնները փոխելով հոգևորի»: Աւելորդ իսկ է ըսել, գրեթէ կատակերգական այս կարգադրութիւնը չկրցաւ բնաւ դարման մ'ըլլալ միշտ աւելի խորունկցող վէրքին:

Գրեթէ ամէն Պապի օրով, և զանազան առիթներով յաջորդ դարերուն մէջ յաճախ զուարուած ժողովներու կողմէ այս մտաին կատարուած բաղմամբիւ անօրինութիւնները ցոյց կուտան թէ ո՛րքան բուռն էր դիմադրութիւնը անոնց կողմէ նոյն իսկ որոնց կ'ուզուէին այդ վճիռները: Ու մերձաւորագոյն ազգականուհիներու հետ միայն ապրելու հրահանգը, յետոյ, հեռու սանձաարեղէ՛ փոխեց միայն զայլ թաղութեան տեսարանները: Ընդդիմութիւնը սաստիկ էր այն երկիրներուն մէջ մասնաւորապէս ուր զերման ցեղը տիրական էր թիւով և ազդեցութեամբ, բայց կացութիւնը բոլորովին միեմարական չէր միւս ազգերուն մէջ ևս: Ստոյգ է թէ եկեղեցական կեանքի այս վատթարացումին քիչ չնպաստեցին քաղաքական վերիվարումներէ յառաջացած ժողովրդային անկարգութիւնները և հանրային կեանքին մէջ ամէն օր քաղցկեղի արագութեամբ ծաւալող անբարոյութիւնը, ինչպէս Կարլովինկեանց անկումի շրջանին (Ժ. դար), երբ եկեղեցական կարգապահութիւնը իսպառ անշքացաւ. բայց անառարկելի է մանաւանդ սա իրողութիւնը թէ չարիքին բուն արմատը Եկեղեցւոյ վերին իշխանութեան մէջ էր. ան ժողովէ ժողով կանոններ, արգելքներ և պատիժներ բանաձևելու աճապարանքն էր ունեցած միայն, իր աւշադրութիւնը հեռուն ուղղելով միշտ, մինչ իր իսկ աչքին տակ, Հռովմի մէջ, եկեղեցականներ «զաւակ»ներու կը կտակէին իրենց ինչքերը, Եկեղեցւոյ ստացուածքը . . . :

Իրերը շարունակեցին իրենց գնացքը բարձրեւ ճախճախուտքի մը մէջէն այսպէս մինչև ԺԱ. դար. աղէտքը տիեզերական էր դարձած և անդարմանելի նկատուելու չափ ծանր սաստկութեան մը հասած, երբ, ի սկիզբն ԺԱ. դարու վերջին քառորդին, Իբելգոր Ի. ուժեղ գաղութով սանձեց փոթորիկը, հոգևորականներու կուսակցութեան սկզբունքը դաւանակէտի (*dogme*) վերածելով: Իր արձակած բանադրանքը անբարոյ և անկարգ կյերքին դէմ, և ժողովուրդէն աւանդ դէմ՝ որոնք ներկայ կը գտնուէին անոնց մատուցած պատարագին և կատարած պաշտամունքին, արթնցած հանրային խղճմտանքին ուժովը նոյն իսկ փրկեց կացութիւնը: Առանց այդ հզօր գլուխին, Կաթոլիկ Եկեղեցին պիտի

չկարենար իր ծոցէն դուրս բերել եկեղեցական սերունդ մը, հինգ դար ետքը զինքը պաշտպանելու համար Բարեկարգութեան պատճառած մեծ ցնցումին առջև:

\* \* \*

Տեսանք ահա հարցը իր էութեանը մէջ. ճանչցանք նաև անոր պատմութիւնը՝ իր գլխաւոր զիծերուն վրայ, այսինքն անոր ընթացքը ժամանակի ճամբուն վրայէն, մերթ սեպ եւ մերթ սաղապ արահետներէ, ու մարդոց վերաբերմունքը անոր հանդէպ, օր մը կամ դար մը առինքնող և դար մը կամ օր մը դժնեայ իր կողմերուն առջև: Խնդիր է հիմակ մօտենալ անոր արժէքին՝ իր պատմութեան լոյսին մէջէն, հասկնալու համար թէ էպպէս որքան համապատասխան է ան մարդկային հոգւոյն և եկեղեցական ծառայութեան գործին, և ինչչափ իմաստութեամբ է որ եկեղեցւոյ երկու կէտերը, Արեւելք և Արեւմուտք, կրցած են ըմբռնել և գործադրել զայն, իւրաքանչիւրը իր կերպով:

Չենք քաշուիր անգամ մըն այ կրկնելէ հոս թէ մեզի համար հարցը վարդապետական ըլլալէ շատ աւելի՝ կարգապահական է իսկապէս: Աստուածաբանութիւնը չէ ուրեմն որ պիտի կշռէ զայն. զայն պէտք է գնահատէ կեանքին ու կրօնքին առողջ հասկողութիւնը, մէկով միւսը փոխադարձապէս զօրացնել կարենալու իրատեսութիւնը ունեցող, այսինքն հոգևոր կեանքին մէջ ալ յաճախ գործնական սկզբունքներէն առաջնորդուիլ զիտցող ողջմտութիւնը: Այդ ողին՝ բնութեան և բանականութեան իրաւունքներու հանդէպ մարդը և կրօնաւորը ըստ չափու տօտիճանի յարգանքի պարտադրող այդ ողին է արդարեւ որ վարեց հաւատքի կեանքը առաջին դարերուն. ու եկեղեցին, ոգրելով հանդերձ գնոսափեան այն մոլորանքին դէմ որ մարմինին ու մարմնական հակումներուն մէջ կը ցուցնէր չարիքին արմատը, երկկողմանի ծայրայեղութեանց առջև թուաբանելու համար, հետեւելով պօղոսեան պատգամին, սկիզբէն իսկ արտօնեց թէ՛ ամուսնաւոր և թէ՛ ամուրի հոգևորականութիւնը: Բայց քրիստոնէական կեանքին թիւով և կազմով, մտածումով և մշակոյթով յարաճուն յառաջատուութեան մէջ կարելի չէր ընդ միշտ անշարժ պահել հաւասարակշռութեան մէտը. ու եթէ չլինէին նախ թէոդոսեան և յետոյ յուստինիանոսեան օրէնքները, այսինքն եթէ պետութիւնը իր ուժեղ ձեռքը չդնէր գործին վրայ, սիրտերն ու միտքերը, այսինքն կիրքերն ու տեսութիւնները պիտի յորդէին դէպի այս կամ այն կողմ, ու Արեւելքը շատ աւելի պիտի ենթարկուէր բարոյապէս այն շփոթ կացութեան, որ յետոյ երկար դարեր շուարումի պիտի մատնէր Արեւմուտքը:

Երկու կենցաղակերպերուն հանդէպ միջին ճանապարհի այն ձևը, զոր Արեւելեան եկեղեցիները նախ քաղաքային և դար մը վերջ միայն կրօնական օրէնսդրութեամբ որդեգրեցին, բացարձակապէս արդար չէր և չէ անշուշտ, քանի որ հոգևորականութեան մէկ կամ միւս մասը կը զրկէ իր այս կամ այն իրաւունքներէն. բայց, արդարութիւն է միայն ըսել, շատ աւելի իմաստութիւն կայ անոր մէջ՝ կեանք ու կրօնքը իրարու հետ ներդաշնակելու և մէկը միւսով տկարացնելէ աւելի զօրացնելու տեսակէտով: Թո՛ղ չըսուի թէ ինչո՞ւ ուրեմն արեւմտեանք ամէն կերպով այսօր աւելի զօրեղ են քան Արեւելեանները. այդպիսի առարկութեան մը

ի պատասխան կը մատնանշենք միայն Դ-ԺԱ, ութգարեան այն տեղութիւնը ուր բարոյական զահալիժութեանքու ամենատիւր թատր դարձաւ Արամուտքի եկեղեցական կեանքը, և անդրազոյն ևս թերեւ մինչև Բարեկարգութեան նախօրեակը. որ է ըսել թէ այժմէր պէտք է փնտռել մէկին ներկայ անգորութեան և միւսին հգորութեան պատճառները:

Բայց որո՞՞նք մետալին միւս կողմը, կարելի չէ ուրանալ թէ կուսակրօնութիւնը հոգեորական կեանքի տեսակէտով ունի առաւելութիւններ. անոնց առաջին պանծացողն է Առաքեալն ինքնին, նախ իր անձով, յետոյ իր խօսքով «Որ անկիմն է՝ հոգայ զՏեառն, թէ ո՛րպէս հանոյ լիցի Տեառն, եւ որ կամամիլն է, հոգայ զաշխարհին, թէ ո՛րպէս հանոյ լիցի կնոջ իւրում... զի կոյսն հոգայ զՏեառն, զի իցէ սուրբ մարմնով եւ հոգով, եւ առնակիմն հոգայ զաշխարհիս, թէ ո՛րպէս հանոյ լիցի առն իւրում»։ այդ առաւելութեանց ըմբռնումովն է անշուշտ որ արեւելեան եկեղեցիները հոգեւորական ասպարէզի բարձրագոյն աստիճանաւորներուն համար անհրաժեշտ կը նկատեն զայն, ու լատին եկեղեցին, անտարակոյս միեւնոյն զգացմամբ եւ մտածումով է որ այլամերժօրէն կապուած է անոր:

Աստուծոյ սեղանին հանապազորդ պաշտօնեան պէտք չէ պաշարուած լինի աշխարհիկ և ընտանեկան հոգերէ. անիկա պէտք է հայր լինի ոչ թէ քանի մը զաւակներու միայն, զորս կրնայ ունենալ ըստ մարմնոյ, այլ բազմաթիւ հոգեւոր որդիներու՝ զորս նուիրական կոչումը պիտի յանձնէ իրեն. «հեշտակային այդ կուսական կեանքը» Պոսիւէի բառերով, աղբիւր մաքուր հայեցողութեանց, սուրբ կեանքի մը բոլոր առաւելութիւնները կրնայ իրականացնել հոգեւորականին անձին վրայ:

Այս է, իր պարզագոյն ձևին մէջ, փոփոխութիւնը փոփոխութեանը բայց մանաւանդ լատին եկեղեցին, իր ճշման պաշտպանեալ կուսակրօնութեան դատը։ Ու ճշմարտութեան շատ կարեւոր բաժին մը կայ այս խօսքերուն մէջ։ Ամենամեծ մասը այն բոլոր նուաճումներուն զորս քրիստոնէութիւնը ունեցած է ի վաղուց մինչև ցայսօր կեանքի բոլոր մարգերուն վրայ, զրեթէ ամէնքն ալ պտուղն են կուսակրօն նուիրումին։ Սրբազան գիտութեանց և զրականութեան, արուեստից և դպրութեանց, ուսուցման և դաստիարակութեան, բարեպաշտական և բարեգործական հաստատութեանց, հովուական և առաքելական գործունէութեանց դաշտերուն վրայ ընդհանուր առմամբ կուսակրօններն են որ փայլած են ու կը փայլին ցարդ իբրեւ անխնայ և անկեղծ մշակներ, բոլոր եկեղեցիներուն բայց մանանանդ լատինականին մէջ։

Անկարելի է որ կանխորէ կեղեցականներ, որոնք, որքան ալ զիտակից և նուիրեալ, իրենց տուններն ու ընտանիքը մանաւանդ անինամ թողած ատենին «ի հաւատաց ուրացեալ եւ չար եւս քան զանհաւատաց» պիտի համարուէին ըստ մտաց առաքեալին (Ա. Տիմ. Ե. 8), այնքան ուժգին և շեմօրէն կապուին հանրային ծառայութեան գործին, որքան կուսակրօնները։ Սեղանիս վրայ, ունիմ գիրը հոգեզօգն և ազգասէր քահանայի մը, որ իր կեանքի ընկերուհին և սիրասուն զաւակէն հինգ ժամ միայն հեռաւորութեամբ տեղ մը ապրելուն համար կը կողկողի սրտին խորերէն, ու նոյն ատեն զրութիւնը դեռատի վարդա-

պետի մը՝ որ Ծայրագոյն Արևելքի հեռուները ծովէ ծով և ափունքէ ափունք իր կոծկոծումին մէջ իր հողիին երանութիւնը կ'երգէ: Կը գնենք հոս այս տողերը ոչ իբրև դարովանք մէկին և ոչ իբրև տարփողանք միւսին, այլ իբրև պատկեր ճշմարտութեան, որուն մէջ իրական փաստեր կը խօսին:

Դարձեալ, եթէ միատեղականութիւնն է այն խորհրդաւոր զօրութիւնը ուսկից հաւատքը իր ամենէն կենդանի և մաքուր սնունդը կը ծծէ, վանքերն ու սուրբ կեանքի և գիտութեան նուիրուած միայնանոցներն են ուր ամենէն աւելի կը մթերուի այդ զօրութիւնը: Առանց անոնց՝ ոչ յոյն եկեղեցին պիտի ունենար իր Որդինէսները, Ոսկեբերանները, Բարսեղներն ու Կիւրեղները, ոչ լատին՝ իր Օգոստինոսները, Հերսիմոսները և Ամբրոսիոսները, և ոչ հայը՝ իր Մեսրոպները, Նարեկացիները, Շնորհալիները, Լամբրոնայիները և Տաթևացիները: Անոնք որ ճաշակն ու հմտութիւնը ունին եկեղեցւոյ պատմութեան՝ գիտեն թէ ի՞նչ արժած են այդ զուրիները իրենց ժամանակին մէջ իրենց եկեղեցիներուն և ի՞նչ կ'արժեն անոնք ցայսօր ընդհանուր քրիստոնէութեան համար, և թէ՛ առանց իրենց՝ ի՞նչ պիտի արժէին այն եկեղեցիները մասնաւանդ, ուր ծնան և զործեցին անոնք: Ուրնան, կաթողիկոսութեան այդ արտակարգ հսկայականութիւնը, անկեղծ եղած է ճանչնալու համար Ս. Ֆրանսուա տը Սալի և Ս. Ֆրանսուա Տ'Ասիլի հոգեկան մեծութիւնը և ըսելու մանաւանդ թէ ընդհանրականութիւնը երբեք պիտի չկարենար ծնիլ այդպիսիները: Խոստովանիլ հարկ է թէ ամուսնական կեանքը,՝ օրհնութեամբ կնքուած, աստուածազործ սրբութիւն մըն է, ու ջանադիր ըլլալ որ անոր քաղցր լուծին չխրտչին անոնք որ ընտրած են աշխարհի կեանքը. բայց անկեղծութիւնը ունենանք ընդունելու նոյն ատեն թէ կուսակիցութիւնը, շնորհաց սրբութեամբ ապրուած, գերազանց միշտ մըն է աստուածային ծառայութեան զործին, ուստի և հարկ է մակերեսային դատումներով չուսագեցնել անոր դերն ու արժէքը:

Ըսինք նախապէս թէ մեր տեսութեամբ կուսակիցութեան խնդիրը կարգապահական հարց մըն է. մենք կը կարծենք թէ լատին եկեղեցին անոր նրկատամբ իր ջերմ յարումին իբր պատճառ ունի, վարդապետական տեսակէտէն զատ, կարգապահական ալ: Անիկա այդ դրութեան հանդէպ շատ կանուխէն ունեցաւ այդ վերաբերմունքը և ժամանակի ընթացքին մէջ երբեք չուսագեցուց զայն, որովհետեւ շատ կանուխէն իր մէջ երկնուած էր իր ապագայ հոգեւոր աշխարհակալութեան երազը, որմէ ոչ մէկ ատեն ուզեց հրապարիլ: Մեր նպատակը չէ հոս գնահատել կամ քննադատել լատին եկեղեցւոյ շատ յատկանշական ձգտումն այդ մասին: Կը յիշենք զայս հոս, գիտել տալու համար միայն որ անիկա լաւէտ պաշտպան կանգնեցաւ հոգևորականներու կուսակրօն կենցաղակերպին, որովհետեւ անոր մէջ տեսաւ իր նկարագրէն անբաժան համարուած աշխարհակալութեան լաւագոյն զործիքը: Ու լէզէոններուն փոխարէն՝ որոնք քաղաքական Հռովմին բերին երբեմն օտար և հեռաւոր աշխարհներուն հպատակութիւնը, հոգեոր Հռովմի հովանիին տակ կուսակրօնութեան ծոցին մէջ կազմուած կրօնական միախմբներուն բանականորէն արդարեւ անոր ապահովեցին ուշադրած նուաճումներ եկեղեցական գետնի վրայ:

Ու այս պարագան է որ պէտք է խօսի մեզի:

Դաւանական և կարգապահական մէկէ բաւականէն աւելի կէտերով կը տարբերինք մենք իրմէ, կաթոլիկ եկեղեցիէն. բայց այս ամէնը չ'արդիւր բնաւ զմեզ կանգ առնելէ, այս կէտին մէջ մասնաւորապէս, իր օրինակին առջև: Ըսել չենք ուզեր անշուշտ թէ պարտինք ամբողջովին որդեգրել իր օրինակը, կուսակցութիւնը բովանդակապէս ընելով կենցաղակերպ հայ հոգեւորականութեան, վերջ տալով կանամբի եկեղեցական կերպին: Ոչ. ամէն եկեղեցի իր գոյութիւնը կրնայ շարունակել իր նկարագրին իրեն պարտադրած ուղղութեան վրայ. մեղքերն, որուն վարչական կազմը, սկիզբէն ի վեր, հեռի լոկ կղերական լինելէ, ժողովրդականութիւն մ'ունի, ընդունակ չէ բնաւ այդպիսի փոփոխութեան մը: Հռոմէականին օրինակը պէտք է շեշտէ միայն մեզի կուսակցօն դրութեան պահպանումին կարեւորութիւնը, այն վիճակին և սահմաններուն մէջ, ուր գրած է զայն մեր նախնեաց իմաստութիւնը:

Ամուսնաւոր եկեղեցականութեան առջեւ քարձրագոյն աստիճաններուն բացումը ներկայ պայմաններուն մէջ ջնջում միայն պիտի նշանակէր կուսակցութեան: Իսկ այսպիսի յախուէն տնօրինութեան մը հետեւանքը պիտի ըլլար եկեղեցական կեանքի մէջ ծաւալումը նպաստականութեան, որ ծանրագոյն ազէտքի մը առջև պիտի դնէր զմեզ ազգովին:

Ընտանեկան և ժողովրդային հովուութեան և պաշտամունքային կատարողութեան գործը անշուշտ չէ երբեք ո՛չ իբրեւ պարտականութիւն և ոչ իբրեւ արդիւնք. ու մեր կանամբի կղերը գեռ որքան աւելի զարգանայ, այնքան աւելի օգտակարապէս պիտի կարենայ ծառայել այդ գործին, մինչ իր կենցաղին հանգամանքները դժուար թէ ներդաշնակուին պահանջներուն վարդապետական եւ քարձրագոյն հովուութեան ասպարէզներուն, որոնց աւելի նպատակայարմար է կուսակցօն հոգեւորականութիւնը:

Այս վերլինին շարքերուն մէջ անպատրաստ և ապիկար անձերու գոյութիւնը պէտք է ծառայէ իբր փաստ հակառակ տեսութեան մը: Բարեկարգութեան գործը պիտի լինի տնօրինել այդ մասին կարեւորը, որպէսզի երկու շրջանակներուն մէջ եւս իրենց ասպարէզին և կոչումին արժանաւորները միայն ընդունուին: Ու արժանիքի համեմատ քարձրացում ըսելով պէտք է հասկցուի ո՛չ թէ քահանայութիւնէն եպիսկոպոսութեան կամ առաջնորդութեան ելլելը, այլ իւրաքանչիւրին՝ իրեն յանձնուած պարտականութեանց սահմանին մէջ ունեցած արդիւնագործութեան պատուով գնահատումը: Դեռեւք երէց, վարդապետաց դպրուն, քահանայ մըն էր, հոգեւոր արժանիքով եւ գիտութեամբ այնքան ուշադրաւ, որ իր դարուն և պատմութեան մէջ իր անունովը կոչուեցաւ եկեղեցականներու այն խումբը որուն մէկ անդամն էր ինքը, ու որուն մէջ սակայն կային եպիսկոպոսներ ու ժամանակին կաթոլիկոսն ինքնին:

Կ'եզրակացնենք. ամուսնաւոր քահանայութիւնը անհրաժեշտ է Հայ եկեղեցւոյ կեանքին համար, իսկ ամուրի հոգեւորականութիւնը՝ անոր գոյութեան պահպանութեան համար:

Այս բնութեամբ է որ մենք համամիտ ենք Զեկուցումին եզրակացութեան: